

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

1-2021

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Муассис: Фарғона давлат университети.

«FarDU. ILMİY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФерГУ» журналі бир йилда олти марта чоп этилади.

Журнал филология, кимё ҳамда тарих фанлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

Журналдан мақола кўчириб босилганда, манба кўрсатилиши шарт.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги томонидан 2020 йил 2 сентябрда 1109 рақами билан рўйхатга олинган.

Муқова дизайни ва оригинал макет ФарДУ таҳририят-нашриёт бўлимида тайёрланди.

Таҳрир ҳайъати

Бош муҳаррир
Масъул муҳаррир

МАКСУДОВ Р.Х.
ЎРИНОВ А.А.

ФАРМОҢОВ Ш. (Ўзбекистон)

БЕЗГУЛОВА О.С. (Россия)

РАШИДОВА С. (Ўзбекистон)

ВАЛИ САВАШ ЙЕЛЕК. (Туркия)

ЗАЙНОБИДДИНОВ С. (Ўзбекистон)

JEHAN SHANZADAN NAYYAR. (Япония)

LEEDONG WOOK. (ЖанубийКорея)

АЪЗАМОВ А. (Ўзбекистон)

КЛАУС ХАЙНСГЕН. (Германия)

БАХОДИРХОНОВ К. (Ўзбекистон)

ҒУЛОМОВ С.С. (Ўзбекистон)

БЕРДЫШЕВ А.С. (Қозоғистон)

КАРИМОВ Н.Ф. (Ўзбекистон)

ЧЕСТМИР ШТУКА. (Словакия)

ТОЖИБОЕВ К. (Ўзбекистон)

Таҳририят кенгаши

ҚОРАБОЕВ М. (Ўзбекистон)

ОТАЖОНОВ С. (Ўзбекистон)

ЎРИНОВ А.Қ. (Ўзбекистон)

РАСУЛОВ Р. (Ўзбекистон)

ОНАРҚУЛОВ К. (Ўзбекистон)

ГАЗИЕВ Қ. (Ўзбекистон)

ЮЛДАШЕВ Г. (Ўзбекистон)

ХОМИДОВ Ғ. (Ўзбекистон)

АСҚАРОВ И. (Ўзбекистон)

ИБРАГИМОВ А. (Ўзбекистон)

ИСАҒАЛИЕВ М. (Ўзбекистон)

ҚЎЗИЕВ Р. (Ўзбекистон)

ХИКМАТОВ Ф. (Ўзбекистон)

АХМАДАЛИЕВ Ю. (Ўзбекистон)

СОЛИЖОНОВ Й. (Ўзбекистон)

МАМАЖОНОВ А. (Ўзбекистон)

ИСОҚОВ Э. (Ўзбекистон)

ИСКАНДАРОВА Ш. (Ўзбекистон)

МЎМИНОВ С. (Ўзбекистон)

ЖЎРАЕВ Х. (Ўзбекистон)

КАСИМОВ А. (Ўзбекистон)

САБИРДИНОВ А. (Ўзбекистон)

ХОШИМОВА Н. (Ўзбекистон)

ҒОҒУРОВ А. (Ўзбекистон)

АДҲАМОВ М. (Ўзбекистон)

ХОНКЕЛДИЕВ Ш. (Ўзбекистон)

ЭГАМБЕРДИЕВА Т. (Ўзбекистон)

ИСОМИДДИНОВ М. (Ўзбекистон)

УСМОНОВ Б. (Ўзбекистон)

АШИРОВ А. (Ўзбекистон)

МАМАТОВ М. (Ўзбекистон)

ХАКИМОВ Н. (Ўзбекистон)

БАРАТОВ М. (Ўзбекистон)

Муҳаррирлар: Ташматова Т.
Жўрабоева Г.

Мусахҳиҳлар: Шералиева Ж.
Мамаджонова М.

Таҳририят манзили:

150100, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй.
Тел.: (0373) 244-44-57. Мобил тел.: (+99891) 670-74-60
Сайт: www.fdu.uz

Босишга рухсат этилди:

Қоғоз бичими: - 60×84 1/8

Босма табоғи:

Офсет босма: Офсет қоғози.

Адади: 100 нусха

Буюртма №

ФарДУ нусха кўпайтириш бўлимида чоп этилди.

Манзил: 150100, Фарғона ш., Мураббийлар кўчаси, 19-уй.

**Фарғона,
2021.**

У.Ҳамдамов	
Истиқлол даври ўзбек романлари рамз поэтикасига чизгилар (Аҳмад Аъзамнинг “Рўё ёхуд Ғулистонга сафар” романи мисолида)	198
О.Холматов	
XX аср Ғарб прозасида “Йўқотилган авлод” муаммоси	202
Г.Ҳайдарова	
Собир Абдулла ижодида Алишер Навоий аънаналари	205
Ҳ.Раҳматжонова	
Аваз Ўтар сатирасида тадрижийлик	210
Н.Мўминова	
Халқ инонч айтимлари хусусида	213
А.Муҳиддинов	
Тилнинг генетик ва ижтимоий негизли парадигмасининг транзитивлиги	216
Д.Юлдашева	
Болалар нутқида лакуна ва унинг ифодаланиши	219
Ҳ.Сотвалдиева	
Мақоллар ва уларнинг лингвистик хусусиятлари	222
Н.Ҳамраев	
Даврий нашрларда тил тараққиётига доир илмий ёндашувлар таҳлили	225
Ш.Асқарова	
Ўзбек-немис билингвизмида интерференция ҳодисалари	228
З.Тўйчиева	
Ўзбек тилида исм танлаш масалалари	232
Р.Ҳамдамов	
Интернет-маркетинг терминларининг ўзига хос хусусиятлари ва уларни ўзбек тилида ифодалаш муаммолари	235
Д.Исроилова	
Нофилологик олий таълим муассасаларида талабаларни ўқитиш жараёнида маданиятлараро компетенцияни шакллантириш	238
Ф.Анварова	
Чет тили илк ўрганувчиларида юзага келадиган муаммоларни бартараф қилишда машқлардан фойдаланиш	242
	ФАНИМИЗ ФИДОЙЛАРИ
Зулматда зиё излаган юксак салоҳият соҳиби	245
Мукаррам инсон ёди	248
	БИБЛИОГРАФИЯ
Библиография	250

СОБИР АБДУЛЛА ИЖОДИДА АЛИШЕР НАВОИЙ АНЪАНАЛАРИ

ALISHER NAVOI TRADITIONS IN THE WORKS OF SOBIR ABDULLA

ТРАДИЦИИ АЛИШЕРА НАВОИ В ТВОРЧЕСТВЕ САБИРА АБДУЛЛЫ

Ҳайдарова Гулҳаё Аҳмадалиевна¹

¹Ҳайдарова Гулҳаё Аҳмадалиевна

– Қўқон давлат педагогика институти
тадқиқотчиси.

Аннотация

Мақолада Собир Абдулланинг Алишер Навоий ғазалидан таъсирланиб ёзган татаббуъси, унда қўлланган образлар қиёсий тадқиқ қилинган. Айрим бадий санъатларнинг қўлланилиши ва баъзи мисраларнинг ғазаллар таркибига киритилиши сабаблари ёритиб берилган.

Annotation

The article is a comparative study of Sabir Abdullah's tatabbu'(an arabian word, type of poem), inspired by Alisher Navoi's ghazal, and the images used in it. The reasons for the use of some of the arts and the inclusion of some verses in the ghazals are explained.

Аннотация

Статья представляет собой сравнительное исследование татаббуъ Сабира Абдуллы (арабское слово, разновидность стихотворения), вдохновенного газелью Алишера Навои, и использованных в ней образов. Объясняются причины использования некоторых художественных приемов и включения некоторых стихов в газели.

Таянч сўз ва иборалар: татаббуъ, анъана, поэтик образлар, табиб образи, таносуб, ташбеҳ, муболага, қофия, ғазал мавзуси, адабий мактаб.

Ключевые слова и выражения: татаббуъ, традиция, поэтические образы, образ лекаря, таносуб, ташбеҳ, рифма, тема газели, литературная школа.

Keywords and expressions: tatabbu, tradition, poetic images, the image of the doctor (tabib), tanosub, tashbeh, rhyme, gazelle's theme, literary school.

Ўзбек ғазалиётида Алишер Навоий анъанасини давом эттириб, унга муносиб издош бўлган ижодкорлар орасида Собир Абдулла алоҳида ажралиб туради. Чунки шоир Навоийнинг лирик асарларини синчиклаб ўргангани ва жуда кўп ўринларда ундан олган билимларидан ижодий фойдалангани маълум. Собир Абдулла ғазалиёти “мумтоз адабиётимиз билан замонавий адабиёт ўртасида ўзига хос кўприк вазифасини ўтаган” [11]. 1905-1972-йилларда яшаб ижод қилган шоир ўз ғазалларининг баъзиларида Навоий анъанасини давом эттиргани сезилса, айримларида унинг ўзига хослиги кўзга ташланиб туради.

XX асрга келиб, адабиётимиз тарихида арузга муносабат ўзгарган. Баъзилар ижоддаги камчиликни вазндан кўриб, арузни инкор этиб, поэзияда анъана ва новаторлик масалаларини нотўғри талқин қилган вақтлар ҳам бўлган. Бу муаммолар Собир Абдулла учун ижоднинг бошидаёқ ҳал қилинган эди. Бутун ҳаёти давомида у ҳеч иккиланмай шу вазнда ижод қилган [6,5].

Маълумки, шарқ адабиётида татаббуъ жанри бўлиб, у “ижодкорнинг бирор шоирга эҳтиром белгиси сифатида ёки беллашиш, мусобақалашини мақсадида унинг бирор асарига ёзилган жавоби. Жавоб ўша асар мавзуси, вазни, қофия тизими доирасида ёзилиши шарт бўлган” [10,253]. Бу жанр назир атамаси билан ҳам номланади. Шоир назир яратганда бирор асарга тақлид қилишдан қочади, аксинча, унга ижодий ёндашиб, асар мазмунини ривожлантиришга ва бадийлигини оширишга интилади. Асар психологиясига ўзининг замонаси шароити, ижтимоий ва адабий муҳити руҳини киритишга ҳам ҳаракат қилади. Адабиётимиз тарихига назар ташласак, татаббуънавислик анъанаси жуда кенг ривожланган бўлиб, улар исталган жанрда ёзилиши мумкин.

Собир Абдулла ижодида ҳам мумтоз адабиёт намоянадалари асарларига ёзилган қатор назирлар бор. Улар орасида Навоий ғазалларига ёзилган татаббуълар алоҳида ажралиб туради. Алишер Навоийнинг “Чор девон”ида “Келур” радифли ғазаллар талайгина. Худди шу радифдаги ғазал Собир

Абдулла ижодида ҳам учрайди ҳамда тасвир, мавзу ва ғоя жиҳатидан Алишер Навоийнинг ғазалларига ҳамоҳангдир. Унинг тўрт жилдлик “Асарлар” тўпламига киритилган шеърлари орасида “Келур” радифли назира мавжуд. Мазкур ғазал

тахлилида шу аён бўлдики, Собир Абдулла ҳазрат Навоийнинг “Келур” радифли барча ғазалларини ўрганган ва улардан завқланиб, ўзи ҳам ғойибона устозига эргашиб, қуйидаги матлаъли ғазал ёзган:

*Меҳрибон, жонпарварим, ёнимга жононим келур,
Севгилим ҳолим сўраб, ёрий қадрдоним келур [7, 17].*

Ғазал аруз вазнининг рамали мусаммани маҳзуф баҳрида ёзилган бўлиб, анъанавий ишқ-муҳаббат мавзусини тараннум этади. Изланишимиз мобайнида Алишер Навоий ижодида “Келур” радифли ғазаллар сони учта эканлигини аниқладик. Улар қуйидагилар:

*Жоним ороми учун қосидки жонондин келур,
Гўйиё жонпарвар насиме оби ҳайвондин келур...[1, 132]
Кеча ҳар кавкаб кўрунғач, ёдима ойим келур,
Ой чу толеъ бўлди – меҳри оламоройим келур...[3, 129]
Назарга қайси тарафдинки бир ғубор келур,
Кўзум ёрур бу таманно билаки, ёр келур...[2, 258]*

Юқоридаги икки ғазалнинг вазни бир хил - рамали мусаммани маҳзуф. Учунчи ғазал эса ҳазажи мусаммани маҳзуф вазнида. Демак, Собир Абдулланинг Навоий анъанасини давом эттириши, дастлаб ўз татаббуъсининг вазнини юқоридаги икки ғазал вазни билан бир хил қилиб ёзганида намоён бўлди. Аммо шоир учунчи ғазални ҳам эътибордан четда қолдирмай, унинг

мавзу, ғоя ва мазмунидан илҳомланиб, ўз асарини янада такомиллаштирди. Салаф ва халафнинг ғазаллари ҳам анъанавий ишқ-муҳаббат мавзусида ёзилган бўлиб, уларда ёрнинг келиш жараёни акс эттирилган. Алишер Навоийнинг лирик қаҳрамони ёрнинг келишини унинг ғуборидан билади ва ўша ғуборгаёқ кўзи ёришиб кетади:

*Назарга қайси тарафдинки бир ғубор келур,
Кўзум ёрур бу таманно билаки, ёр келур [2, 258].*

Собир Абдулла эса бу жараённи қуйидагича тасвирлаган:

*Меҳрибон, жонпарварим, ёнимга жононим келур,
Севгилим ҳолим сўраб, ёрий қадрдоним келур [7, 17].*

Кейинги байтларда тасвир янада қизиқарли тус олади: лирик қаҳрамон, яъни ошиқ – хаста. Хасталикка дори-дармон фақат ёрнинг келишидир. Бу лутфга ошиқ

биргина хаста жонни эмас, юз жони бўлса-да ҳаммасини қурбон қилмоқчи ва буни ҳам наздида оз деб ўйлайди:

*Айласам юз жонни қурбон оз эрур бир лутфига,
Хастаидирманки гўё дори дармоним келур [7, 17].*

Мазкур байтда **хаста, дори-дармон ва жон** сўзлари ёрдамида таносуб санъати қўлланган ва у ошиқнинг хасталигини англатиш учун хизмат қилмоқда. Бундан ташқари, **ошиқ-хаста, ёр-хастага дори**

сифатида ўхшатиш (ташбеҳ) санъати ҳам ҳосил қилинган.

Навоийнинг лирик қаҳрамони эса кўчадан тўполон (шовқин)ни эшитиб, юраги дукиллайдди ва дарров ўйлайдики, ул “*нозанин савор*” келмоқда:

*Чу кўчадин қулоғим дубдурун эшитса кўнгул
Дукулдар, уйлаки ул нозанин савор келур [4, 119].*

Навбатдаги байтда маъно янада кўчайтирилмоқда: ёр келди ва лаб очиб сўзлашни бошлади, ошиқнинг хаста жисмига гўё жон бахш этди. Ёрнинг лаъл лабидаги бўса оби ҳайвон бўлиб келади:

*Лаб очиб сўз бошлаганда бахш этиб жисмига жон,
Бўсаи лаъли лабидан оби ҳайвоним келур.
Оҳ ким, гоҳ ваъда бергай, келмагай қон юттириб,
Йўл кутардан... кўзларимдан ёш билан қоним... келур [7, 17].*

Кейинги байтда лирик қаҳрамон эй воҳ, ёр гоҳ ваъда беради-да, уни кутиб қанча қон ютсам-да келмайди, йўл кутиб ҳадеб қарайверганимдан нафақат ёш, ёшга қўшилиб қон ҳам келади, дея зорланмоқда. Байт таркибига муаллиф мумтоз адабиётда жуда кўп қўлланивчи муболаға санъатининг ифрок турини моҳирлик билан сингдириб юбориб, маънони янада кўчайтирган: ошиқ ёрнинг ваъда бериб, келмаслигидан нола чекмоқда. Унинг ҳолатидан англанишича, ёр кўп бора келаман деб ваъда берган, аммо ҳар гал ваъдасини бажармаган. Бу ҳолдан ошиқ “оҳ” чекмоқда ва хафалигидан кўзларидан ҳам ёш, ҳам қон оқмоқда. Мумтоз адабиётда, хусусан, Навоий

*Дафъ ўлмиш эрди нўши лабингдин малолатим,
Лутф айла, эй табибки, бемормен яна [1,424].
Будур уммидимки, ҳам ҳақ лутфи бўлғай дастгир,
Набз тутмоқ майли қилма, эй табиб, илгингни йиғ [2,219].
Табибо, яна сабрдин дема сўз,
Ки, бу шарбатингдин зарардур манга [3,17].*

Табиб истилоҳи луғатларда шифокор деган маънода келган. Бу истилоҳ ғазалларда образ сифатида ҳам қўлланилганда, асосан шифокор, дардни енгиллашга ёрдам берувчи шахс маъносида ишлатилади. Навоийнинг юқоридаги байтларида ҳам табиб шундай маънода ишлатилган. Собир Абдулланинг ўзига

*Солди ваҳм “ўт тушди жон-жисмингга” деб, нодон табиб,
Шукрим, ишқ ўтидан ўзга шарора кўрмадим [5,93].*

Юқорида таҳлил қилаётганимиз ғазал давомидаги байтнинг биринчи мисрасида шоир ёрни ёр демасдан, “табибим” деб атамоқда:

*Хасталик юзланди жонимга, табибим беҳабар,
Келса гар ҳозиқ табибим: жисм аро жоним келур [7,17].*

Ёрнинг ишқида ошиққа хасталик юзланди, унинг касаллигига фақат ёргина даво бўлиши мумкин. Демак, касалликни тuzатувчи ёр бўлса, у табибдир. Бу оддий ташбеҳ бўлибгина қолмасдан истиора санъатини шакллантирган, кейинги мисрада эса истиора санъатини муаллиф янада кўчайтиришга эришган: **табибим-ҳозиқ табибим**. Табиб ҳам оддий табиб эмас,

*Андалибдирмен саҳарлар ғунчалаб ёди билан,
Раҳм этиб ёнимга гоҳ ҳусни гулистоним келур [7,17].*

Байтда ғунчалаб – ғунча каби лабли ёр; ҳусни гулистон-гулзордаги барча гуллар ҳуснини жамлаган ҳусн эгаси, ёр; андалиб-булбулдек нола қилувчи ошиқ каби ифодалар истиора санъатини ҳосил қилишга хизмат қилмоқда. Мумтоз адабиётда жуда кенг қўлланилувчи булбул – *ошиқ* ва *гул* – ёр каби анъанавий тимсоллардан унумли

ижодида кўздан қон келишини “кўзум қони”, “қон ёшим”, “қон йиғламоқ”, “кўздин қон оқмоқ” каби шаклларда кўплаб учратиш мумкин. Собир Абдулла ҳам мазкур анъанани давом эттириб, ғазалнинг бадийлигини, таъсирчанлигини ва унинг ғоявий қийматини оширишга эришган. Ғазалда тасвирланган лирик қаҳрамон – ошиқ ёрни жуда кўп кутганидан ёш билан бирга қоннинг чиқиши ўқувчининг янада таъсирланишига ва ижодкорнинг мақсадини теранроқ англашига ёрдам беради.

Алишер Навоий ғазаллари орасида табиб образи ҳам учрайдики, мазкур образ воситасида шоир маълум бир бадий мақсадларни кўзлайди:

хослиги шундаки, у табиб образини шифокор маъносидан ташқари, ёр маъносида ҳам ишлатиб кўрди ва бу муваффақиятли амалга ошгани ғазалнинг бугунги кунда ҳам севиб мутолаа қилинишидан кўриниб турибди. Шоир айрим ғазалларида табиб сўзини худди Навоийдек ўз маъносида ҳам ишлатган:

ҳозиқ, яъни, моҳир, маҳоратли табиб. Бундан ташқари байтда ишлатилган **хасталик, табиб, жон, жисм, табиби хозиқ** каби бирликлардан таносуб санъати ҳам шаклланиб, у ошиқнинг аҳволини, ёрнинг бепарволигини ва хаста ошиқнинг дардига фақатгина ёрнинг келиши даво эканлигини таъкидлашга хизмат қилмоқда.

Ғазалиётда ва умуман ўзбек шеъриятида ижодкорнинг салоҳияти унинг қофия қўллаш маҳоратидан ҳам сезилиши сир эмас. Шоир қўллаган қофиялар образлар қиёфасини, ғазалнинг мазмун-

моҳиятини очиш учун ва сўзлар оҳангдорлигини таъминлаш учун муҳим ҳисобланади. "...қофия шеърий асарларда ифодаланаётган ижтимоий-ахлоқий ғоялар, теран фалсафий мушоҳадаларни бадиий сўз воситасида жозибали ва таъсирчан акс эттиришнинг муҳим воситаларидан биридир. Ҳар қайси мисрадаги қофияда шоирнинг ғоявий-бадиий нияти ўз тажассумини топади" [9,195]. Навоийнинг юқорида таҳлил қилинган ғазалида *ғубор, ёр, савор, беқарор, димор, рўзгор, қатор, шоҳвор* сўзлари қофия сифатида қўлланилиб, қофиянинг равий иштирокига кўра турларидан мутлақ қофия, тузилишига кўра эса мурдаф қофия деб аталади.

Собир Абдулла татаббуъда қўллаган қофиялари қуйидагилар: *жононим, қадрдоним, дармоним, оби ҳайвоним, қоним,*

Кимга қилдим бир вафоқим, юз жафосин кўрмадим?! [3,307]

Кўрғузуб юз меҳр, минг дарду балосин кўрмадим?! [3,307]

Навоийнинг ушбу матлаъли ғазалида келтирилган гапларнинг деярли ярми риторик сўроқ гаплар бўлиб, шоир ўзига савол бериб, жавобини ҳам ўзи бермоқда. Ғазал фалсафий мавзуда ёзилган. Унинг лирик қаҳрамони – шоирнинг ўзи. Мазкур ғазал "Бадое ул-васат"дан ўрин олганига қараб, демак, у шоирнинг ўрта ёшида, тахминан, 40-50 ёшлари атрофида яратилган дейиш мумкин. Лирик қаҳрамон бу дунёда кимга меҳр кўрсатган бўлса, ундан

Кўкка боқдим, сен каби иссиқ ситора кўрмадим,

Ерда монанд ахтариб, қилдим назора, кўрмадим [5,93].

Ғазал 1960 – йил шўро тузумининг айна гуллаб-яшнаган вақтида ёзилган. Бу даврда ёзилган барча асарларда замона, сиёсат мадҳ этилмаса, цензурага учраши муқаррар эди. Афтидан, шоир ғазалдаги қуйидаги байтни атай киритганга ўхшайди:

Шум рақиб тушмай изимдан, солғали бахтимга чанг,

Бу замонда ишқ аро бир бахти қора кўрмадим [5,93].

Фикримизга далил сифатида бир маълумотни келтирсак: адабиётшунос В.Қодировнинг "Ҳозирги замон ўзбек ғазаллари поэтикасининг айрим хусусиятлари" номли диссертациясида филология фанлари номзоди, Собир Абдулла ижоди бўйича тадқиқот олиб борган Малоҳат Абдурахмонова билан бўлган суҳбати берилган. Суҳбат мазмунига кўра, М.Абдурахмонова Собир Абдулланинг шахсан ўзи билан бир неча бор кўришишга муяссар бўлган. Шундай учрашувларнинг бирида шоир шўро давридаги ғазалга бўлган муносабатни гапириб берган: ҳамма матбуот органлари ғазал ва бошқа классик

жоним, гулистоним, оним. Мазкур қофиялар равийнинг иштирокига кўра мутлақ қофия, тузилишига кўра эса мурдаф қофиядир. Демак, шоир асарига қофия танлаётганда анъанани давом эттиришга, ғазалининг шаклий хусусиятларини адабий устозининг асарига ўхшатишга интилган. Лекин равийнинг иштирокига кўра мутлақ қофия туридан фойдалангани айнан такрордан қочганидан далолатдир.

Татаббуъ(назира)лар ҳақида изланишларимиз мобайнида Собир Абдулла ижодидаги қуйидаги ғазал ҳам эътиборимизни жалб этди. Мазкур ғазал шоирнинг "Девон"и таркибига киритилган бўлиб, вазни, ҳажми ва радифи билан Алишер Навоийнинг машхур "Кўрмадим" радифли ғазалига эргашиб ёзилганга ўхшайди:

Кимга қилдим бир вафоқим, юз жафосин кўрмадим?! [3,307]

Кўрғузуб юз меҳр, минг дарду балосин кўрмадим?! [3,307]

Ғазал фақат жафо, қийноқ ва жазо кўрганини қайта-қайта таъкидлайди. Ғазал мавзуси учун ўткинчи дунёдаги ишлардан келиб чиққан шоирнинг хулосаси асос бўлган.

Собир Абдулланинг ғазали эса мавзу жиҳатидан адабий устозининг ғазалидан фарқ қилади. Унинг ўзига хослиги шундаки, айнан фалсафий мавзуда ёзиб, кўр-кўрона эргашишдан қочиб, ишқий мавзуга мурожаат этди. Ғазалда тасвирланишича, ошиқ кўкда ҳам ерда ҳам ёрнинг ўхшашини кўрмаган:

Кўкка боқдим, сен каби иссиқ ситора кўрмадим,

Ерда монанд ахтариб, қилдим назора, кўрмадим [5,93].

Ғазал 1960 – йил шўро тузумининг айна гуллаб-яшнаган вақтида ёзилган. Бу даврда ёзилган барча асарларда замона, сиёсат мадҳ этилмаса, цензурага учраши муқаррар эди. Афтидан, шоир ғазалдаги қуйидаги байтни атай киритганга ўхшайди:

Шум рақиб тушмай изимдан, солғали бахтимга чанг,

Бу замонда ишқ аро бир бахти қора кўрмадим [5,93].

жанрларга чап кўз билан қарашар ва деярли босишмас эди. Собир Абдулланинг бир ғазалини ўқишиб, ҳамма бахтга, ёрга етишган бизнинг даврда Собир Абдулла ёрига етишолмай қолибди, қийналибди, ким экан ўша жафокор маъшуқа, дея калтабинларча танқид қилишган [8]. Демак, шоир: "Бу замонда ишқ аро бир бахти қора кўрмадим" деган мисрани ўз асарининг нашр этилиши учун атай киритган экан.

Ўзбек мумтоз адабиётида "Шубҳага солиш, адаштириш" каби маъноларни англатувчи, икки хил тушунчани ифодаловчи, шунингдек ҳақиқий ва мажозий маъноларга эга бўлган сўз ҳамда сўз

бирикмасини шеъриятда қўллаган ҳолда бир байтда икки хил маънони ифодалаш санъати сифатида ишлатилувчи ийҳом санъатини кўплаб шоирлар ўз таҳаллуси ёрдамида ҳосил қилиб, яратган асарларининг бадиий қийматини ва таъсирчанлигини янада оширганлар. Мазкур бадиий санъат ғазалнинг мақтаъсида ҳам учрайди:

Ихтиёрим олди Собир, ишқ мен бечорани,

*Шеъримизнинг Шайхи - Мақсуди дедим, Собир сени
Бу ёмон маънода бўлмай, яхши бир маънода, Шайх [7, 10].*

Бу ўринда шайх истилоҳи ҳам диний унвон маъносини, ҳам шоирнинг замондоши шоир Мақсуд Шайхзода таҳаллусига ишора маъносида келтирилган.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, ҳар қандай шоир Алишер Навоийдек буюк шахснинг адабий мактабида сабоқ олиб, унга фақат шунчаки эргашиб қўя қолиш билан кифояланмай, ўзи мустақил қадам босиб, бетақрор ўхшатиш-у янги поэтик образлар воситасида бетақрор асарлар ярата олсагина салафларга мос издош бўла олади. Шунинг учун ҳам Собир Абдулла

Қурмағур кўнглимга ўз вақтида чора кўрмадим [5, 93].

Байтдаги “Собир” ҳам таҳаллус маъносида, ҳам сабрли маъносида қўлланмоқда. Шоир нафақат ўз таҳаллуси воситасида бу санъатни ҳосил этибгина қолмасдан, замондош шоирлар таҳаллуслари ёрдамида ҳам ийҳом санъатининг гўзал кўринишларини ярата олган. Мисол учун:

ўзининг кўплаб ғазалларида лирик қаҳрамони ички оламини, қалб туғёнларининг энг нозик томонларигача, бутун мураккаблиги билан очиб беришга интилади ва бунга эришади. Гарчи у ижтимоий таҳликали даврда ижод қилган бўлса ҳам, ғойибона устозининг анъаналарининг муносиб давомчиси сифатида, бугунги кун ўқувчиси учун ҳам бадиий топилмаларга бой ғазаллар ёзиб, бу жанрни кейинги авлодга етказиб беришда улкан ҳисса қўша олган.

Адабиётлар:

1. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. III том. Ғаройиб ус-сиғар. –Т.: Фан, 1988.
2. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. IVтом. Наводир уш-шабоб. –Т.: Фан, 1989.
3. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. V том. Бадоеъ ул-васат. –Т.: Фан, 1990.
4. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. VI том. Фавоид ул-кибар. –Т.: Фан, 1990.
5. Собир Абдулла. Девон. –Т.: Тошкент бадиий адабиёт, 1965.
6. Собир Абдулла. Асарлар. Тўрт жилдлик. Биринчи жилд. –Т.: Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат, 1975.
7. Собир Абдулла. Асарлар. Тўрт жилдлик. Иккинчи жилд. –Т.: Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат, 1976.
8. Қодиров В. Ҳозирги замон ўзбек ғазаллари поэтикасининг айрим хусусиятлари. Фил.фан.номз.дисс. –Т.: 1993
9. Ҳожиаҳмедов А. Мумтоз бадиият малоҳати. –Т.: Шарқ, 1999.
10. Салаев Ф., Қурбониёзов Г. Адабиётшунослик атамаларининг изоҳли сўзлиги. –Т.: Янги аср авлоди, 2010.
11. <https://ziyouz.uz>

(Тақризчи: А.Сабирдинов – филология фанлари доктори)